

МАЛЧНЫ ХҮҮ

А.Цэрэнчулуун⁴

Тэр үед, миний хүүхэд ахуй цагт хүмүүс хүүхдээ сургуульд явуулах тун дургүй байсан үе. Харин ч би азтай шүү, аав бичиг үсэг мэддэг, тоо бодож чаддаг байсан тул надад цагаан толгойн үсэг зааж, тоо бодож сургасан байлаа.

Хүүхэд нас:

1945 оны 9-р сард би 11 настай Богд сум -ын бага сургуульд орлоо. Бас хэдэн долоо хоногоор хожимдоод шүү. Намайг хүүхдүүдийн ард нэг урт бандан дээр суулгаад цагаан толгой бичүүлэв. Би ч мэддэг болохоор түргэн гэгч нь зөв биччихлээ. Намайг бусад хүүхдүүдтэй адил нэг партанд суулгав. Тэдний хийж байгааг адилхан хийхийг зөвшөөрлөө.

Хагас жилээр онц гарлаа. Сайн сурлагатай гээд ангийн дарга болгов. Бодвол онц сурлагатай хүүхдийг ангийн дарга болгодог байсан юм болов уу даа. Намайг гэртээ суулгаж байсан айл их сайн айл байв.

Намайг 2-р ангид орох жил нөгөө сайн айл маань хөдөө гарах болж, намайг хоршооны дарга Жамбал гэдэг айлд суулгадаг юм байна. Одоо чи хуучин сурагч болсон болохоор ганцаараа яваад сумын төв хүрч чадна гээд ээж намайг сумын төв хүргэж өгсөнгүй. Бас ес эхэлтэл эргэж очиж чадахгүй гээд үзүүрсгэн дээлээ авч явах болов. Дотуур хувцас, хичээлийн хэрэглэл, суух айлдаа өгөх ааруул, гүзээнд хийсэн өрөм нийлээд дааж ядсан их ачаатай болов.

Авч явах юмаа бага болгохын тулд үстэй дээлээ өмсөж орхилоо. Сумын төв дээр нөгөө суух айлдаа очсон хүн алга. Өнөөдөр сумын наадам болж байгаа гэнэ. Сумын төвийн бүх хүмүүс тэнд наадаж байгаа ажээ. Авчирсан юмаа гэр дээр нь тавьчихаад наадмын талбай дээр очлоо. Бөхийн барилдаан эхэлж байна. Нэг гоё ногоон торгон тэрлэгтэй хүн ирээд намайг барилд гэж байна. Үгүй би барилдахгүй, үстэй дээлтэй яваа, хүмүүсийн өмнө гарахаас ичиж байна гэсэн авч хэлэлцдэггүй. Тайлбар тавихгүй, шууд л барилд, гүйцээ гэлээ. Хөөе, тэр үстэй дээлтэй хүүхэд явж байна гээд хүмүүс нэг нэгэндээ шивгэнэж байна. Эвэртэй туулай үзсэн юм шиг харцгааж байна. Бөхийн талбай дээр гараад ирсэн манай багийн нэг хүү зогсож байна. Барьж аваад тонгорчихлоо. Тэгсэн биш, чи энэ хүнтэй барилдана гэнэ. Тэр нь нэг том хүн байна. Шууд давхиад орсон өнхрөөд өглөө. Гэвч би том алдаа гаргажээ. Багийн дарга гэж тийм нэр хүндтэй том хүнийг нэг муу нусгай жаал унагаж болохгүй гэдгийг хэрхэн мэдэх вэ дээ. “Манай багийн дарга нээрэнгээсээ унаагүй, тооцохгүй ээ” гээд нэг нь хашгирч байна. Хоёр хүн унагасан боловч, алийг нь ч тооцсонгүй.

Тэр жилийн Богд сумын наадамд улсын начин Аюуш хэмээх хүн түрүүлээ. Тэр хүн сүүлд улсын наадамд түрүүлж, заан цол хүртсэн билээ.

Энэ айлд нэг жил болоход чамгүй их зүйл хийж сурлаа. Мөс шиг хүйтэн гэрт өглөө эхлэн босч зууханд галлана. Сүх авч, араг үүрээд гол руу явж даахынхаа

⁴ Орчуулагч, судлаач

хэрээрээ мөс үүрч ирнэ. Заг хугачина. Загийн нэг үзүүрийг нэг чулуун дээр дамнуулж, нөгөө үзүүрийг газар тавиад, өөр нэг арай том чулууг хөндий байгаа цэгийг оноон шидэхэд яг эгц хугална. Хэрэв сүхээр цохих юм бол хатуу загийн үзүүр нь үсрээд толгой, нүүр ам онож мэднэ. Тийм учраас говийнхон заг хагалахдаа зөвхөн хоёр чулуу хэрэглэж заншсан билээ. Бас оройн хоолны гурил зуурч, хавтгайлж элдэж, жигд нарийхан хэрчинэ. Харин миний идэх хоолны хувь бол авсаархан. Өдөр жаахан хуймаг, орой бол нэг аяга гурилтай хоол эсвэл хонь юм уу ямааны нэг богтос, богино хавирга зэрэгхэн оногдоно.

Ээж намайг эмчлэв:

Хавар хичээл тарахад ээж нэг хөтөлгөө тэмээтэй ирж, намайг хөдөө гэрт аваачлаа. Миний бие базаахгүй, нэг нүдэнд нь цагаа унаад бараг юм харахаа больчихсон, шилэн дээгүүр хатиг дүүрчихсэн, бас нэг хөл өвдөөд доголчихсон байв. Ийм нэгэн хүүгээ аваад ээж минь гэртээ ирлээ. Ээжийн аав “Ламын гэгээний хийд”-ийн маарамба байсан гэдэг. Тэр лам ээжид нүдэнд цагаа унах өвчнийг маш сайн анагаадаг “пэлдэн” хэмээх нэгэн чухал эм өгчээ. Хүмүүс “пэлдэн шиг эрхэмлэн хадгалах” гэж ярьдагийг бодоход тун чухал эд байсан байж таараа. Тэр нь одоо бодоход нэг шар будааны дайтай чулуу ч шиг хатуу юм байсан санагдана. Эхлээд нүд нухаж байснаа сүүлдээ больсон. Нилээн хэд хоноод юм харах нь үү, үгүй юү гэж нэг туршиж үзлээ. Гэрэл гэгээ мэдэрч байна. Баярлаад ахиад даруулан боолгож орхилоо. Дахиад нэлээд хоносны дараа нүд маань зөв зүгээр болсон, дажгүй сайн харж байлаа. Ийнхүү пэлдэн гэж нэг тийм сайн юмаар ээж маань миний цагаа унасан нүдийг эмчилсэн юм. Сумын эмнэлгийн сувилагчийн өгсөн эмийг хүртэж, айраг, сүү ууж, цагаан идээ идээд, эрүүл агаарт байгаад хатиг маань ч арилж, хөл маань ч гайгүй болж, гүйж харайхтайгаа болов. Монгол нутгийн агаар, байгалийн цэвэр бүтээгдэхүүн хоол, хүнс над тус болсон хэрэг.

Аав багийн агентаар ажиллаж, тооцоо гаргахад нь би тусалдаг байлаа. Бас үржүүлэхийн хүрдийг хэдийн цээжилж, хятад сампин дээр дөрвөн аргын тоо бодож сурлаа. Энэ сампин дээр 379,25 гэсэн тоо хийсэн байна. Хятад сампин 13 эгнээ голтой, өөрөөр хэлбэл 13 оронтой тоо хийж болно гэсэн үг. Голдоо модон хөндөлтэй. Хөндлийн зүүн гар талд тав, баруун гар талд хоёр эрхитэй. Хоёр эрхиний нэгийг таван эрхинд тооцож буулгана. Хятад сампинд тоо бодоод сурчихсан хүн, одоогийн тооны машин дээр тоо бодохоос бараг хоцрохгүй байх. Зүгээр ч үгүй “эрхий нь цуцахгүй, эрхи нь гацахгүй бол алдах гэж үгүй” гэсэн бардам үг гарсан хэрэг.

Би агент боллоо:

Төдөлгүй аав агентаар ажиллахаа болив. Хоёр жилийн боловсролтой би гэдэг хүн ийнхүү Баянхонгор аймгийн Богд сумын 4-р багийн агент боллоо. Агентийн урамшуулал сарын 50 төгрөг байв. Тайлан гаргаад мөнгө дутвал түүнээс суутгана. Агент сумын хоршооноос цай, гурил, будаа, элчин чихэр аваад өөрийнхөө унаагаар багийнхаа хүмүүст хүргэж, худалдана. Намайг сумын агентаар ажиллаж байх үед зарим төрлийн хүнсний бараа хөдөөд ийм үнэтэй байв. Үүнд:

1 ширхэг шахмал орос цай	10,00 ₮
1 килограмм элсэн чихэр	4,00 ₮
1 килограмм 1-р гурил	1,60 ₮
1 килограмм кг 2-р гурил	1,00 ₮
1 килограмм шар будаа	1,00 ₮
1 килограмм цагаан будаа	2,20 ₮
Сумын зарим нэг албан хаагчийн сарын цалин	
Сумын дарга	450,00 ₮
Сумын намын үүрийн н/б дарга	450,00 ₮
МХЗЭ-ийн үүрийн н/б дарга	300,00 ₮
Шүүхийн дарга	500,00 ₮
Багийн дарга	80,00 ₮
Агент	50,00 ₮
Түүхий эд бэлтгэлийн үнэ	
1 ширхэг үнэгний арьс	21,00 ₮
1 ширхэг хярсны арьс	6,00 ₮
1 ширхэг мануулын арьс	6,00 ₮
1 ширхэг хөлдөөсөн ятуу	1,50 ₮
1 ширхэг хөлдөөсөн ногтруу	1,50 ₮

Жинд явлаа:

Т.Нацагдоржийн 1936 оны шүлэг

Идэр жинчин

Алс холын замаар

Алхлан сажлан туулж

Аян жингийн хүндийг

Амар сайнаар нэвтрүүлэгч

Атан олон тэмээд минь

Арын говийг бүрхжээ.

Шингэн лимбийн дуугаар

Миний нутгийг санагдуулж

Ширээ тэгшхэн бөхөөрөө

Жингийн хүндийг өргөгч

Шилдэг олон ат минь

Шилийн говийг бүрхжээ.

Идэр жинчин бид

Эрэмгий чадлаа гаргаж

Ингээд аяны замаар

Эрх тааваараа туулаад

Энэ орны ардыг

Эд бараагаар хангацгаая.

Манай багийн айлууд гурил, будаа, цай, давс гээд ер нь идэх юмаар тун дутмаг, тарчигдуухан амь зуудаг байлаа. Сумын хоршооны дэлгүүрт ч тэр болгон зүйл байхгүй байсан цаг. Улаанбаатар руу тэмээн жингээр түүхий эд тээвэрлээд буцаж ирэхдээ хүнсний зүйл: будаа, гурил, цай болон өргөн хэрэгцээний бараа авчран малчдынхаа хэрэгцээг бүрэн хангаж орхимоор санагдаад болох биш ээ. Энэ санаагаа аавд хэлэх гэсэн эмээгээд байдаг. Нэг өдөр аавдаа хэлэх гэтэл аав гэртээ цааш хараад дээс томоод ер завгүй, юм сонсох шинжгүй. Ээждээ хэллээ. Би жинд явмаар байна, та аавд хэлээд өгөөч, би өөрөө хэлэхээсээ нэг л эмээгээд байна гэлээ. Ээж гэрт орлоо. Ээж, аавд хэлж байна. Өөрөө тэгэж байна уу? хэмээн аав лавлаж байна. Эр хүн болж байгаа нь тэр дээ. Тэгвэл явуулдаг хэрэг ээ гэж байна.

Манайх 40-50-иад тэмээтэй байсан юм. Аавын зөвшөөрсөнд би гэдэг хүн баярлаж байгаа гэж жигтэйхэн. Жинд явна гэдэг их л сайхан санагдана.

Тэмээний хом:

Тэмээний хом нь тэмээг ачаа дарж нухах, холгохоос хамгаалдаг болой. Тэмээг хомнохдоо 1 ширхэг урт хомон ширдэг, 2 ширхэг бамбай ширдэг, хоорондоо дээсэн холбоо бүхий хоёр шат мод, шатны тушаа хоёр дээснээс бүрдэнэ. Таван эр хүн 40 орчим тэмээнд малын ноос, хялгас ачиж аваад Улаанбаатарын зүг хөдөллөө. Өлзийт сумын Довгор хэмээх нэгэн туршлагатай эр жингийн даамлаар явав. Би хорин тэмээ ачаатай, сумынхаа нэг арай ахмад хүнтэй цуг явж байна. Ноосоо тааран шидмэгт хийн олсоор дөрвөлжлөн хүлэв. Нэг шидмэг 100 орчим килограмм жин татна. Нэг тэмээнд хоёр шидмэг буюу хоёр тэн ноос тэгнэнэ. Хомтойгоо нийлээд нэг тэмээнд 250 килограмм орчим ачаа ноогдоно.

Хоёр хүн 20 тэмээ ачааг хэрхэн авч явсан бэ?

Эхний ачаатай тэмээний бурантгийг жингийн ахлагч гартаа хөтлөөд нэг жигд яаралгүй алхуулна. Хоёр цувааныхаа эхний тэмээдийг нөгөө ачаатай тэмээнийхээ буруун, зүүн гар талаас нь сэлхэрнэ. Жингийн цувааны эхэнд бага, залуу тэмээг хөтөлдөг, том биетэй тэмээ хөтлөх юм бол арын тэмээд алхааг нь гүйцэхгүй ядардаг юм. Тэмээдийн бурантгийг уртхан шиг тэмээ явуут дундаа бут зулгаах боломжтой хавчуулдаг. Бас угзрахад амархан хөврөх боломжтой хавчуулахгүй бол тэмээ хамраа гэмтээх, буйлаа хугалах аюултай. Хоёр дахь хүн цувааныхаа ард явж, суулт хөөгч болон, тэмээ замдаа алдуурч үлдэхийг ачаа суух гэнэ. Тэр хүн тэмээ сууж үлдэх, ачаанаас юм унах зэргийг сайн анхаарч явах үүрэгтэй. Зарим жингийн цувааны сүүлчийн ачаатай малын хүзүүнд хонх зүүн дуугаргаж явдаг. Гурав дахь хүн жингийн даамал байх бөгөөд эхэнд нь цувааны ахлагчтай зэрэгцэн явах бөгөөд зарим үед түрүүлэн явж замын бартаа, эрэг, гуу жалга, хальтаргаа гулгааг ажиглан жингийн цуваагаа хаагуур явуулахыг шийднэ. Жинг эхлэхэд хөсөг ямар дараалалтай байсан тэр дарааллаар нь жин дуустал явуулна. Жинд гарахын өмнө тэмээгээ 2 долоо орчим бага идүүлж, уяж, сойно. Үнсэн дээр уяна. Жинд явахдаа жигд яаралгүй явна. Их удаан явбал, амархан эцэж турна. Их хурдан явбал улдана.

Ус, өвс, тэмээний хүч тэнхээ, ачааны байдлаас шалтгаалан жинг дөрвөн янзаар явуулдаг. Үүнд:

1. Идэр халх

Шөнийн 11 цагийн үед ачиж марал, мичид хөөрөх үед хөдлөөд шөнөжин явсаар маргааш өглөөний нарнаар түр зогсож, тэмээдээ шээлгэж, жинчид бэлэн хоолоо идээд, явсаар байгаад өдөр үдээс хойно бууж, тэмээгээ нэг нь хариулж идээшлүүлэн хоёр дахь хоол цай хийж, гурав дахь ачаа бараагаа янзална. Нар жаргахын урдхан тэмээгээ хурааж, ээлжлэн амраад, марал мичид хөөрөх үед ахин хөдөлнө. Нэг удаад нэг бүтэн шөнө, өдрийн хагас аялна. Нэг удаагийн аялал 18 цаг орчим үргэлжилнэ.

2. Хөгшин халах

Шөнө хагаслан хөдлөөд маргааш дээр нартайд бууна. Ийнхүү бүтэн өдөр, шөнийн хагас хугацаанд аялна. Нэг удаагийн аялал 16 цаг орчим үргэлжилнэ.

3. Хөх харчин

Үүрээр буугаад нар ханын толгойд ирэхэд ачаалан хөдөлнө. Нэг удаагийн аялал 17 цаг орчим үргэлжилнэ.

4. Үдтэй харчин

Шөнө дундыг өнгөрөөж буугаад өглөө хөдлөөд дээр нартайд бууж, үдлээд дахин хөдлөөд шөнө хагасыг өнгөрөөж бууна. 15 цаг ийн турш аялна.

Алинаар ч аялсан нар тусангуут зогсон “шээр шээр” гэж хэлэхэд бүх тэмээ зэрэг шээдэг байна. Тэмээ өглөөд босоод шээдэг амьтны байгалийн зохицлыг жинчид ийнхүү ашигладаг. Атан тэмээний нэг удаагийн шээх хугацаа 30 минут орчим үргэлжилдэг. Тэмээг өглөө, үдээс өмнө усална. Аяны эхэнд аль маягаар явахыг ярьж тохирно. Тэгээд тэр л маягаараа явж дуусгана. Өглөө барагцаалбал бага үдийн алдад буюу 11 цагийн орчимд ачаалаад, өдөржин, шөнө хугасалж яваад үүр цайх шахуулж буудаллаж, ачаагаа буулгаад тэмээгээ амрааж, өөрснөө хоолоо хийж идээд хоноглоно. Өглөө эрт тэмээдээ идүүлж, услаад мөн л бага үдийн алдад буюу 11 цагийн орчимд ачаалж эхлээд замд гарна. Жинд явах гэдэг санасныг бодоход амар ажил биш, жинхэнэ эрийн чадал, тэвчээр сорьсон айхтар ажил юм билээ. Цас, борооны усанд норсон олс дээс чивчирчихнэ. Дээс -ний цаагуур гар орохгүй, хуруу хөндүүр болж орхино. Нойр хүрээд тэмээн дээрээ үүрэглэж гарна.

Хайрхандулаан сумын нутагт ирээд нэг хар атанд “ороох” гэдэг өвчин тусаад хойд хоёр хөлөө хөдөлгөж чадахаа болиод хоцорлоо. Уул нь хатгаж, ханаад эдгээдэг гэнэ. Тэгдэг хүн бидний дотор байсангүй. Тэр нутгийн нэг өвгөнд захиад орхилоо. Манай энд чоно элбэг идчихвэл надад хамаагүй шүү гэж байна. Нутгаас гараад хоёр долоо хоног яваад Хөшигийн давааг давж, Арвайн тал, Гэрлийн тал хэмээх хоёр их талыг туулаад хамгийн сүүлд Туул голыг өгсөн 3 өдөр яваад Улаанбаатарын Буянт Ухаагийн онгоцны буудалд орж ирлээ. Онгоцны буудал дээр хэдэн жижиг онгоц сойлттой харагдаж байлаа. Уул нь жинчид 16 хоног явдаг гэсэн. Манай жингийн дарга жаахан довтолгосон шиг байгаа юм. Яармагийн гүүр гэж Туул гол дээгүүр тавьсан хоёр салаа модон гүүр байв. Урд талын гүүрээр нь гараад өглөө эрт Үйлдвэр комбинат дээр ирвэл, Өмнөговийн олон жинчид ирчихсэн байна. Орой нь ч ирсэн

юм уу, ноос, хялгасаа тушааж байна. Бид ч ноос, хялгасаа тушаах гэж ноцолдсоор байгаад бүр харуй бүрий болсон хойно ажлаа дуусгав. Ядарсан тэмээд хэвтэн тусаад, бид яарч сандран байж, бараагаа буулган, том том пүүн дээр давхарлаж тавиад жинлүүлж дараа нь төмөр дэгээ барьсан монгол, хятад, япон хүмүүс түргэн, түргэн аваад явчих юм. Бид ч өрсөлдөн санд мэнд олсоо тайлж, мулталж авч байлаа. Ашгүй ноосны маань жин хэмжээ ч сайхан таарлаа. Тэмээд маань ачаанаасаа салж, бид ч бараагаа тушааж, нэг амс хийв. Орой харанхуй болоход, гэдэс өлсөж байгаа ч гэж жигтэйхэн. Дунд голыг дагаж явж, нэг тохойд буудаллаа. Тэмээдээ уяад, эсгийгээр нэг оромж барьж, хоол цай чанаж идлээ. Жингийн даамал Довгор гуай тэмээдээ сайн харж байгаарай гэж байна. Өглөө боссон миний нэг тэмээ буйлаа хугалаад алга болсон байлаа.

Тэмээний эрэлд:

Довгор даамал ч их ууртай байна. Чи одоо хоёр тэмээний өрөнд уналаа л гэнэ. Хайрхандулаан суманд нэг ат өвчин олгоод орхисон, одоо нэг тэмээ алдаж орхилоо. “Санаа сохор бол нүд сохор” гээд л загнаж гарав. Цай ч орох юм биш, өглөө эрт босоод тэмээнийхээ эрэлд гарлаа. Эхлээд ирсэн зүг рүүгээ явлаа. Яармагийн зүг хайлаа. Жинчид буцаж байна. Тэмээгээ хоёр эгнээ болгоод хөтөлчихсөн явах юм. Эхлээд баруун гар талаар нь яваад тэмээгээ хайлаа. Яармагийн хойд талын модон гүүрээр амдаад гарах гэсэн нэг буутай хүн зогсчихоод үүгээр гарахгүй, үүгээр чинь машин, тэрэг явдаг юм түүгээр яв гэнэ. Буцаад л урд талын гүүрээр нь гараад очвол нөгөө аянчид аль хэдийн яваад өгчээ. Хойноос нь довтолгож явж нэг юм гүйцлээ. Тэмээгээ сураглалаа, тоож байгаа хүн ч алга. Энэ хүүхэд юу яриад байна аа гэх шүү юм хоорондоо ярьж байна. Өдөржин ингэж эрээд харанхуй болж орхив. Алдсан тэмээгээ олох байтугай буусан газраа эргээд олохгүйд хүрдэг юм байна. Дугуйтай, явган хүмүүс ганц нэгээрээ явж л байх юм. Хааяа нэг шонгийн модноос гэрэл зүүсэн байх юм, тэр нь тэндээ ёлтойчихоод гэрэлтүүлж гийгүүлж байгаа юм ч алга. Дугуйтай хүнээс тэмээ үргээд болох биш, буугаад тэмээгээ хөтөллөө. Ашгүй нөгөө гол маань дайралдаж, голоо дагаж яваад буусан газраа олж ирлээ. Даамал ч царай өгөхгүй байна. Нэг цай уусан болоод хэвтлээ. Цуг яваа, надаас хэд ах Өлзийт сумын Жанцанд маргааш хоёулаа тэмээнд явъя гэвэл" тэгье" гэж байна.

Энэ удаа хотоос зүүн тийш явж эрлээ. Сураглалаа. Гандан хийдийн урдуур яваад одоогийн 1-р хорооллын орчим, ирвэл нэг хар модон шургааган хашаа байна. Дотор нь жинчид тэмээгээ уясан байх ажээ. Гурван залуу гарч ирж байна. Бүгдээрээ бидний ижил хар бараан царайтай аянчин хүмүүс байна. Тэмээгээ сурсан үзээгүй л гэнэ. Нэг нар салхинд борлосон үрчгэр хар царайтай өвгөн гадаа сууж байна. Бид хоёр ч явлаа. Гэтэл нөгөө өвгөн араас дуудаж байна. Эргээд очсон, та нар тэмээ эрж яваа юм бол тэмээгээ шүүж үзэх хэрэгтэй. Дан ганц сургаар олохгүй шүү дээ гэнэ. Хашаанд ороод үзсэн, эрж яваа тэмээ маань уяатай байна. Шинэ буйл хийчихэж, хомыг нь буулгачихаж. Өвгөнд баярлаж байгаа гэж жигтэйхэн. Юм өгч баярлуулмаар байдаг. Юугаа өгөх вэ? Олж авсан тэмээгээ өгөлтэй биш, Арвайхээрээс авсан миний ганц гангараа болсон нарийн цагаан эсгий гутлаа тайлаад өгөлтэй ч биш. Надад нэг гар хийцийн сайхан тонгорог байдаг юм.

Түүгээрээ би мах иднэ, тэмээний буйл зорно. Надад их хань болдог эд байв. Хаана л хутга хэрэглэж болох газар байна, түүнийгээ би бахархалтай гэгчээр гаргаж ирнэ. Буцаж очоод нөгөө хутгаа “май үүнийг танд” гээд өгч орхивол дуртай нь аргагүй авч байна. Та хаанахын хүн бэ гэсэн. Өвөрхангай аймгийн Нарийн Тээл сумынх гэнэ. “Мунхагийн ухаан үдээс хойш” гэж хэзээ хойно нэрийг асуухгүй яав даа гэж бодож байна. Тэмээгээ олж хөтлөөд очвол Жингийн даамал маань баярлаж байгаа гэж жигтэйхэн. Хоол цай ч сайхан орж байна. Хичнээн их өлсөж явснаа сая л нэг мэдлээ. Би гурав хоног хотод үлдлээ.

Жингийн даамал шийдвэр гаргаж байна. Чи бичиг үсэгтэй хүн хотод үлд, Октябрийн баяр өнгөрч ажил цуглахаар төв бараа бааз дээр очиж, захиалгаа өгөөд байж бай. Би чамайг Лувсанвандан ахынд аваачиж орхино гэлээ. Их эрдэмтэй хүн бий. Маршалтай байнга ярьж байдаг, маршал гадаад яваад ирэхдээ энэтхэг шатар авчирч өгсөн байна билээ. Бид хэд хоног тэмээгээ идүүлж, амраагаад ирнэ гэнэ. Тэгэлгүй яахав, ачааны хүндийг тэмээд маань л үүрч зовж яваа юм хойно доо. Хэд хоног тэмээгээ амрааж, идүүлээд авбал аятай юу даа гэсэн юм бодогдож байна.

Ингээд Лувсанвандан гуайн гэдэг айлд намайг аваачив. Эхнэр нь хэдэн хүүхэдтэйгээ байна. Өрхийн тэргүүн алга. Ажилдаа явсан дэгээ. Орой нь нэг том шар халзан хүн ирлээ. Энэ хар хүүхэд юун хүн бэ? гэж байна. Жинчин гэнэ. Довгор ах авчирч орхиод явсан юм гэж байна. Лувсанвандан гуай нэг хайрцаг заагаад чи үүнийг мэдэх үү гэж байна. Мэднэ ээ л гэлээ. Юу юм? гэж байна. Хайрцаг гэлээ. Инээж байгаа гэж жигтэйхэн. Араажав гэдэг юм гэнэ. Нэг юм эргүүлээд тор гэсэн хүн яриад эхэллээ. Дотор нь хүн багтмааргүй юм. Араар нь шагайж харлаа, хүн алга. Тэгсэн нөгөө хайрцаг “Солонгосын байдал тун хүнд байна. Тэнд дайн болж байна. БНМАУ-аас Хойд Солонгос улсад суугаа онц бөгөөд бүрэн эрхт элчин сайд Жамсрангийн Самбуу ойд амьдрахад хүрч байна” гээд л ярьж байна. Солонгос ч гэж хаана байдаг юм бүү мэд, Самбуу ч гэж хэн билээ. Мэдэхгүй юм. Бодвол ойрхон л байдаг байх гэсэн юм бодогдож байна.

Хоттой танилцсан минь:

Хоёр гурван өдөр хотоор тэнэлээ. Үйлдвэр комбинатад монгол, хятад, орос, япон хүмүүс ажиллаад, ёстой түм түчигнэж, бум бужигнаж байлаа. Өргөн төмөр замыг оросууд тавьж байна. Орос хүмүүс биднээс монгол хэлээр тамхи, чүдэнз гуйж байна. Тэр үед тамхи татаж сураагүй байсан тул юугаа өгөх вэ дээ. Хүмүүс нэг дан байшинд ороод байна. Ороод очсон кино гарч байна. Дандаа оросууд байна. Нүцгэн хөлтэй, том гэгчийн үстэй малгайтай хүүхнүүд сууж байна. Нэг дасаагүй үнэртэй газар байна, тэвчсэнгүй гараад явлаа. Өлсч байна, нэг мухлагт орсон нэг өвгөн хужаа гоймон, гурилан боов зарж байна. Том, дунд, жижиг төрөл бүрийн еэвэн байна. Би нэг тогооны таг шиг том “еэвэн” авлаа. Бас “сарлаг” гэж сүүтэй чихэр байна. Нэг кикийг авлаа. Еэвэнгээ жаахан мэрлээ. Чихэрнээсээ хэдийг идлээ. Юм уумаар болж байна. Нэг байшинд хэдэн хүмүүс ширээнд суучихсан хар цай шиг юм аягалаад тавьчихсан балгаж тавиад л сууж байх юм. Хөдөөнийхөө зангаар тоох ч үгүй нэг аягатайг аваад балгасан хачин жигтэйхэн амттай, сайхнаасаа муухай нь дийлсэн юм байна. Нөгөө хүн уурлаж байгаа гэж жигтэйхэн, чиний энэ уусан юмыг чинь хэн уух

юм гээд загнаж байна. Золтой л барьж авч зодсонгүй өнгөрлөө. Тэр нь ч тийм хүн уумаар сайхан юм биш л дээ. Манай хөдөө бол тэр цагт, хэн нэгний ууж байсан аягатайг амсаж үзэх гэдэг тийм сүртэй айхтар юм ч биш л байлаа л даа.

Төв бараа бааз дээрх адал явдал:

Баярын дараа ажил цуглахад барааныхаа захиалгыг өгөхөөр төв бараа бааз дээр очлоо. Номер авсан уу гэнэ. Барааны захиалга авдаг хүн нь Баянхонгор аймгийн Өлзийт сумын харъяат Адъяа гэж нэг сайхан, ганган залуу байна. Номергүй бол болохгүй, чи маргааш эрт ирээд номер аваад ир гэж байна. Маргааш өглөө нь эрт хүрээд очсон хоёр гурван хүн ирчихсэн зогсож байна. Тэгсэн би захьсан гээд хүн ирж урдуур орсоор миний урд арваад хүн орчихлоо. Тэр янзаараа байгаад байвал би хамгийн сүүлийн хүн болох дэгээ. Миний урд нэг хар царайтай аянчин байрын хүн байна, хоорондуураа хүн оруулахгүй гээд бүснээс нь тас зуурч орхилоо. Ажил цуглах цуг цаг болов бололтой хаалга нээлээ. Би номер хариугүй авах гэж байтал нөгөө Адъяа маань, өө би чамд номер авчихсан гээд 6 номер өгч байна. Захиалгаа өглөө. Манай дарга овъёос л авч болохгүй, бусдыг нь болно гэсэн гэлээ. Танай дарга хэн юм бэ гэж байна. Довгор гуай гэлээ. Тэр ах миний хүссэн бүх барааг бичиж өглөө. Ашгүй манайхан ч цөөхөн тэмээ аваад ирлээ. Эхлээд будаагаа авах юм боллоо. Будаа, гурилыг байшин шиг өндөрлөн хураачихсан байх юм, дороос аваад ачаад байлаа. Гэтэл нөгөө хураалттай будаа хэлтийгээд хариугүй нурж байна. Жанцан нэг будаа үүрчихсэн явж байна. Наад будаагаа хаяад зугтаагаарай гээд би ч тэмээ рүү гүйлээ. Гэтэл ойчиж орхилоо. Миний дээрээс хэдэн шуудай будаа дараад уначихжээ. Босох гэсэн нэг хөл хөндүүр гэж жигтэйхэн байна. Нөгөө Жанцангийн маань хамраас цус гарчихсан, шуудайтай будаан дунд хэвтэж байна. Манайхан будаагаа буулгаад Жанцанг нэг тэмээ унуулаад аваад явлаа. Миний хөл доголоод байна. Орой буусан газраа очвол нөгөө хөл маань хөрч байгаа гэж жигтэйхэн. Хөл маань хавдаж орхижээ. Арай чамай гэж ноцолдож байж, гутлаа нэг юм салгалаа. Манайхан миний хөлийг давстай өтгөн хар цайгаар шавшин, утаатай шар эсгийгээр боолоо. Тэгээд жингийн даамлын ямаан дэгтийг нөгөө хөлдөө углаад эрүүл хөлдөө нөгөө гоё нарийн цагаан эсгий гутлаа өмслөө. Манайхан дэгтийг баартаг гэгцгээнэ. Ингээд нэг хөлдөө баартагтай, нөгөө хөлдөө ганган цагаан эсгий гуталтай хүн явлаа даа. Хоноглох газраа давстай хар цайгаар нэмж шавшина.

Нутгийн зүг жингийн цуваа эргэлээ:

Нэг тэмээнд далан килийн 4 шуудай будаа гурил ачиж аваад нутгийн зүг эргэлээ. Яармагийн гүүрээр гарсан уурганы толгой хийх бургас байна. Жанцанг надад хэдэн уурганы толгой хийх бургас аваад өгөөч гэсэн, арваадыг аваад иржээ. Манай нутагт ямар бургас ургах биш, уурганы толгой гэдэг “нүдний гэм” билээ. Хэд хоноод миний хөл гишгихтэйгээ болов. Жанцан маань ч гайгүй, зүгээр боллоо. Хөлний хавдар харьж, би ч гутлаа өмслөө. Нэг хөлдөө баартагтай яваххаасаа жаахан ичээд байсан юм. Хайрхандулааны наана очоод би орхисон тэмээгээ сурахаар түрүүлээд явлаа. Нөгөө айл маань өвөлжөөндөө буучихаж нилээн зайтай аж. Олоод очлоо. Хэдэн уурганы толгой гадаа нь шидчихлээ. Ороод очсон дөрвөн ханатай

гэртэй, хэдэн бор хүүхэдтэй эхнэр нөхөр хоёр байна. Хэдэн ямаатай нэг бор гэртэй ядуувтар айл аж. Би нөгөө хажуугаас нь мэрсэн еэвэн, сарлаг чихрээ өглөө. Нөгөө эр маань сайхан зантай байна. Чиний тэмээний хөл гайгүй болсон, одоо бүр тэмээ болоод байгаа. Гэхдээ одоо авч явж болохгүй. Хавар ирж аваарай гэж байна.

Гэртээ ирлээ:

Аав ээж хоёр баярлаж байгаа гэж жигтэйхэн. “Сайн явна уу” гээд хоёулаа зоос гүйлгээд байж, “сайн яваа” гэсэн утгатай зоос буудаг байж. Би багийнхандаа баахан будаа, гурил өгнө гэж бодсон чинь, санаснаар болдоггүй ажээ. Сумын захиргаа хуваарилдаг юм байна. Сумын хоршоо, сумын захиргаа, эмнэлэг, дотуур байр аваад багуудад жаахан оногдлоо. Жинд явах гэдэг хэцүү ажлаас салж нэг амарлаа. Намайг хамгийн их санасан хүн эмээ маань байлаа. Жингээс ирж нэг амарлаа. Гэлээ ч гэсэн би ахиад хоёр жил дараалан жинд яваад дараа нь багийн дарга болж дэвшсэн билээ. Би МАХН-ын гишүүн боллоо. Миний ажил, амьдралын зам цаашаа өгсөж эхэлсэн билээ.

Эх сурвалж: Энэхүү түүхийг одоо Улаанбаатар хотын Сонгино хайрхан дүүргийн 17-р хорооны 34 Б байрны 5-р орцны 3 давхарт оршин суудаг 82 настай Ч.Шийрэвдорж гуай 2016 оны 9-р сарын 12 –нд ярьж өгснийг А.Цэрэнчулуун би бээр тэмдэглэн авсан билээ.

Ein Nomadenjunge

Damals, als ich noch klein war, schickten die Nomaden ihre Kinder nur ungern zur Schule. Aber ich hatte Glück: Mein Vater war in der Lage, mir das kyrillische Alphabet beizubringen und das Rechnen zu lehren.

Ich wurde Schüler

Im September 1945 kam ich dann auch erst mit 11 Jahren in die Grundschule unserer Kreisstadt “Bogd” im Bayankhongor Aimak. Dort kam ich einige Wochen zu spät zum Schuljahresbeginn. Ich wurde auf eine lange Bank hinter den Schülertischen gesetzt und musste das Alphabet abschreiben. Da ich die Buchstaben aber schon kannte, schrieb ich sie schnell und richtig. Endlich saß bei den anderen Schülern und schrieb das, was die anderen auch schreiben mussten. Im neuen Jahr wurde ich der beste Schüler und Klassensprecher. Damals war es wohl üblich, dass der beste Schüler Klassensprecher wurde.

Die Familie, die mich bei sich aufgenommen hatte, war sehr nett zu mir. Als ich in die zweite Klasse kam, musste diese nette Familie auf das Land ziehen und ich wurde bei der Familie von Jambal untergebracht, dem Chef des Ladens der Genossenschaft (Negdel). Da ich nun ja schon ein alter Schüler geworden war, konnte ich schon allein in die Kreisstadt reiten. Meine Mutter begleitete mich nun nicht mehr in die Kreisstadt. Ich sollte jetzt schon im Sommer meinen dünnen Pelzmantel mitnehmen, denn meine Mutter würde bis zu Wintersonnenwende nicht mehr in die Kreisstadt kommen. Meine

Sachen, Schulzeug, Aaruul und Milchrahm im Schafpansen waren sehr viel Gepäck geworden. Um mein Handgepäck klein zu halten, hatte ich meinen Pelzmantel gleich angezogen.

Ich kam zu dem Ger, wo ich das Schuljahr verbringen sollte. Doch niemand war zu Hause. Denn an diesem Tag fand das Naadamfest statt. Alle Stadtbewohner feierten auf dem Naadaamplatz. Meine Sachen legte ich auf das Ger-Dach und ging zum Naadaamplatz. Gerade fand der Ringkampf statt. Ein Mann in einem schönen grünen seidenen Mantel kam mir entgegen. Er sagte, "Du sollst gleich ringen". Ich erwiderte: "Nein, ich habe einen Pelzmantel an, ich schäme mich, so vor die Leuten zu treten". Er sagte "Das macht nicht, du sollst ringen, basta".

"Guck mal den an, er hat einen Pelzmantel an" flüsterte einer dem anderen. Sie guckten mich blöd an, als ob sie einen Hasen mit Hörnern gesehen hätten.

Auf dem Platz der Ringer stand ein Junge aus unserem Bag. Ich packte ihn gleich und warf ihn zu Boden. Mir wurde gesagt: "Nein, du sollst mit diesem Mann ringen". Da stand ein dicker Mann. Ich stieß ihn an und auch er fiel hin. Doch ich habe nicht damit gerechnet, dass dieser Mann der Bag-Vorsitzende war, eine Respektperson, die ein kleiner Nomadenjunge auf keinen Fall besiegen durfte. Schon schrie einer „Schiebung“, unser Bag-Vorsitzender wurde nicht regelgerecht besiegt. Alle beiden Siege wurden mir aberkannt. Herr Ayusch, der den Titel eines "Falke"n des Staates trug, war der Sieger im Ringen bei diesem Naadam geworden. Er errang später den Titel des Elefanten.

In jenem Jahr, bei dieser Familie, da habe ich viel gelernt. Im eiskalten Ger musste ich morgens als erster aufstehen und das Feuer im Ofen anmachen. Mit einer Axt und einer Kiepe ging ich jeden Tag zum Fluss um Eisklumpen zu holen, so viel, wie ich tragen konnte. Eisklumpen wurden aufgetaut und wurden als Trinkwasser benutzt.

Saxaulholz zerstückelte ich auch. Ich will nun erzählen, wie man das Saxaulholz in Stücke haut. Dazu legt man das eine Ende des Saxaulstammes quer auf einem Stein, das andere Ende legt man auf den Boden. Man wirft einen größeren Stein auf die lockere Stelle. Das Holz bricht dann durch. Würde man das harte Holz mit der Axt hacken, würde das kurze Ende des harten Holzes in die Luft wirbeln und könnte womöglich den Kopf verletzen. Deshalb benutzen die Gobi-Leute gewöhnlich zwei Steine um den Saxaul durchzubrechen.

Am Abend musste ich Teig kneten, diesen dann flach rollen und gleichmäßig in dünne Streifen schneiden. Meine Tagesarbeit war relativ viel. Dafür war meine Essensration recht überschaubar. Am Tag gab es etwas Huimag und am Abend eine Schale Nudelsuppe oder einen gekochten Hammeloberarm und ein Rippchen oder ähnliches.

Meine Mutter pflegt mich gesund

Als die Schule im Frühling beendete, kam meine Mutter mit einem Handkamel in die Kreisstadt und nahm mich nach Hause. Mir ging es im Frühjahr jenes Jahres nicht gut. Ein Auge war an grauem Star erkrankt, so dass ich auf diesem Auge nicht sehen konnte;

im Nacken hatte ich lauter Furunkel. Außerdem tat mir ein Bein weh und ich humpelte. Einen derart kranken Jungen brachte meine Mutter nach Hause. Der Vater meiner Mutter war ein lamaistischer Arzt im Kloster von Lamyn Gegeen. Er gab ihr ein Naturheilmittel "Pelden" gegen den grauen Star. Im Volksmund heißt es "gut aufbewahren, wie Pelden". Demnach musste es ein sehr wert volles Zeug gewesen sein.

Wenn ich mich recht erinnere, so war das Zeug klein wie ein Stück von einer Hirse und hart wie Stein. Mit einem Stück Stoff auf das Auge gebunden, drückte es zuerst sehr unangenehm auf dem Auge. Nach einigen Tagen testete ich, ob ich mit dem erkrankten Augen etwas sehen konnte. Ich bemerkte das Licht der Sonne. Ich war froh und band das Auge wieder zu. Nach ein paar Tagen konnte ich mit dem geheilten Auge wieder gut sehen.

So hat Mutter mit jenem Pelden mein an grauem Star erkranktes Auge geheilt. Ich nahm zusätzlich das Medikament, das mir die Krankenschwester des medizinischen Stützpunkts gegeben hatte, trank Airag und Milch, aß Milchprodukte, und die frische Luft tat mir gut. Die Furunkel gingen weg, und mein Bein war gesund. Ich konnte wieder gut laufen. Die mongolische frische Luft und die ökologisch reinen Produkte taten ein Übriges.

Mein Vater war wandernder Händler in unserem Bag. Ich half ihm immer bei der Abrechnung. Ich konnte die Multiplikationstabelle auswendig. Auf dem chinesischen Abakus hatte ich die vier Grundrechenarten zu beherrschen gelernt.

Der Abakus

Auf diesem Abakus steht die Zahl 379,25. Der chinesische Abakus hat 13 Reihen, d. h. man kann mit 13-stelligen Zahlen rechnen. Er hat ein Trennholz in der Mitte auf der linken bzw. unteren Seite gibt es fünf Kugeln oder Steine und auf der rechten bzw. oberen Seite gibt es zwei Kugeln oder Steine. Eine Kugel auf der rechten Seite hat den Wert fünf. Wenn man den chinesischen Abakus gut beherrscht, kann man genau so schnell rechnen, wie auf einem Taschenrechner. Nicht um sonst gab es ein stolzes Sprichwort: "wenn meine Daumen nicht ermüden, und die Kugeln zum Rechnen nicht hängen bleiben wird, werde ich mich nicht verrechnen."

Ich werde Agent – der Wanderhändler

Vater hörte auf als Wanderhändler zu arbeiten. Mit meiner zweijährigen Schulbildung wurde ich Wanderhändler im vierten Bag des Sumons Bogd des Bezirkes Bayanhongor Aimak. Als solcher bekam ich monatlich fünfzig Tugrik Gehalt. Wenn bei der Abrechnung etwas fehlte, musste ich dafür gerade stehen und die Summe wurde mir abgezogen. Ich bekam Tee, Mehl, Reis, Hirse und Zucker aus dem Depot der Konsumgenossenschaft, brachte die Waren mit eigenen Kamelen zu den Nomaden im Bag und verkaufte sie dort. Damals, als ich Bag - Agent war, kosteten einige Lebensmittel auf dem Lande, wie folgt:

1 Stuck Ziegeltee	10,00₮
1 Kilogramm Zucker	4,00₮

1 Kilogramm Mehl I	1,60₮
1 Kilogramm Mehl II	1,00₮
1 Kilogramm Hirse	1,00₮
1 Kilogramm Reis	2,20₮

Gehälter in der Kreisverwaltung:

Chef der Kreisverwaltung	450,00₮
Sekretär der Gruppe der MRV Partei	450,00₮
Sekretär der Gruppe MRJ Verbandes	300,00₮
Chef des Gerichtes	500,00₮
Bag Chef	80,00₮
Bag - Wanderverkäufer	50,00₮

Ankaufpreise der Rohstoffe

1 Fuchsfell	21,00₮
1 Korsak Fuchsfell (Steppenfuchs)	6,00₮
1 Manula Fell (Wildkatze)	6,00₮
1 gefrorenes Steppenhuhn	1,50₮
1 gefrorenes Sandhuhn	1,50₮

Ich werde Kamelkarawanenführer

T. Nazagdorj schrieb im Jahre 1936

diesen Text zu einem Lied

Die jungen Karawanenführer

gleichmäßig schreitend bewältigt Ihr

den weiten Weg - meine Kamele

geduldig und tapfer meistert Ihr

jede Schwierigkeit - meine Kamele.

so zahlreich seid Ihr- meine Kamele

fern auf der Weide der Gobi.

Euer dunkles Brummen- meine Kamele

klingt wie der Höömi – Gesang meiner Heimat

steht aufrecht der Höcker meiner Kamele

so tragen sie die größte Last.

unübertroffen unsere Kamele,

die in der weiten Gobi weiden.

geduldig und kraftvoll

reiten die jungen Karawanenführer
Sie meistern mit Freude und frei
den weiten Weg der Karawane.
Last uns das Volk in der Heimat
mit allem Nötigen versorgen.

Unsere Nomaden im Bag hatten stets Mangel an Lebensmitteln Mehl, Reis, Tee und Salz. Sie lebten recht armselig. Die genannten Waren gab es oft nicht einmal im Depot der Genossenschaft.

Mir kam immer wieder die Idee in den Kopf, eine Kamelkarawane mit Rohstoffen nach Ulaanbaatar zu transportieren und eine Karawane voll Lebensmittel und Konsumgüter zurück zu bringen, um den Bedarf der Nomaden zu decken. Diese Idee meinem Vater zu erzählen, dazu fehlte mir aber irgendwie der Mut. Doch eines Tag fasste ich mir ein Herz und wollte meinem Vater den Plan erzählen. Doch er war sehr beschäftigt, saß vor dem Ger an der Wand aus Weidenruten und drehte Kamelhaarseile. So bat ich Mutter, es dem Vater zu sagen.

Mutter ging in den Ger und sagte es dem Vater. Er vergewisserte sich, dass ich das wirklich so meinte.. Er sagte lächelnd: "Mein Sohn wird nun ein richtiger Mann. Na, nun bleibt es nichts übrig als ihm zu helfen".

Unsere Familie besaß damals vierzig bis fünfzig Kamele. Ich freute mich riesig, als ich das Einverständnis meines Vater bekam.

Der Khom

Der Khom ist eine Vorrichtung aus Filz, Kamelhaarseilen und aus Holzstangen. Sie schützt den Rücken und die Flanken des Kamelkörpers vor Scheuern, Reiben und Verletzungen durch die Traglasten. Der Khom muss richtig angelegt sein. Den Khom richtig anlegen ist das A und O der Karawanenführer

Es war üblich, dass fünf Männer vier Karawanenzüge von insgesamt ungefähr 40 Kamelen voll beladen mit Tierwolle und Haaren zum Ziel führten. Unser Team des Karawanenzuges leitete ein erfahrener Herr namens Dovgor.

Ich hatte ungefähr zwanzig Kamele gemeinsam mit einem Mann, der älter und erfahrener als ich war. Die Wolle und Haare wurden in einem Jutesack gestopft und mit Seilen zu einem viereckigen Ballen zusammen gebunden. Ein solcher Ballen wog ungefähr 100 Kilogramm. Auf einem Kamel luden wir zwei solche Ballen; ein Kamel musste einschließlich des Packsattels also ungefähr 250 Kilogramm Last bewältigen.

Wie haben zwei Leute zwanzig Kamele geführt?

Der Karawanenführer hielt die Nasenleine des ersten Kamels in der Hand und ritt im gleichmäßigen langsamen Tempo. Diesem ersten Lastkamel rechts und links werden die Nasenleinen des ersten Kamels der in zwei Reihen nachfolgenden Kamele angebunden. Das erste Kamel, dessen Nasenleine der Karawanenführer in der Hand hielt,

musste das kleinste und jüngste Kamel sein, sonst können die anderen Kamele nicht den Schritt mithalten und wurden schnell müde.

Die Nasenleine jedes Kamels musste so locker am Packsattel des vor ihm gehenden Kamels angebunden sein, dass das Kamel im Laufen vom den Büschen am Wegesrand abbeißen konnte. Außerdem durfte die Leine nicht ganz festgebunden werden, so dass der Knoten beim starken Ziehen aufgehen konnte; sonst könnte die Nase des Kamels verletzt werden oder der Nasenpflock durchbrechen. Der zweite Mann folgte der Karawane und hatte die Aufgabe aufzupassen, ob sich ein Kamel aus der Reihe losriss oder irgend etwas von dem Gepäck der Karawane verloren ging.

Bei einigen Karawanen hingte man eine Glocke an den Hals des letzten Tieres der Karawane. Die gleichmäßige Klingeln der Glocke gab den Kamelen das Signal, immer weiter zu gehen und dem Führer das Zeichen, dass alles in Ordnung war, und kein Kamel sich losgerissen hatte.

Deshalb sollte man beim Anhalten der Karawanen die Glocke abnehmen, denn das Klingeln der Glocke gibt den Kamelen den Startbefehl. Die Reihenfolge der Tiere wurde während der ganzen Reise unverändert beibehalten.

Die verschiedenen Arten der Karawanenwanderung

Die Kamele wurden etwa zwei Wochen trainiert, das heißt, sie bekamen wenig zu fressen und wurden auf dem Ascheplatz angebunden. Die Reisetempo musste gleichmäßig sein. War es zu langsam, dann magerten die Kamele schnell ab. War es zu schnell, wurden die Schwielen wund. Welche Art und Weise des Karawanenzuges gewählt wurde, hing von der Stärke der Lasttiere, dem Gewicht der Ladung, der Nahrung und dem Wasser ab.

Die Fahrweise des Karawanenzuges war wie folgt:

1. Junge Khalch Methode,
2. Ältere Khalch Methode
3. Blauer Kharchin Methode
4. Kharchin Methode mit Mittagspause

Die Methode wurde am Anfang der Reise festgelegt und bis Ende der Reise durchgehalten.

1. Junge Khalch Methode

In der Nacht gegen dreiundzwanzig Uhr, wenn Orion und Siebengestirn im Südosten der Sternenhimmel zu sehen sind, wird aufgeladen und man marschiert die Nacht durch; bei Sonnenaufgang wird eine kurze Pause gemacht, die Kamele leeren die Harnblasen und die Menschen essen etwas. Am Nachmittag macht man Feierabend. Die Kamele werden abgeladen (der Khom bleibt bis zum Ende der Tour auf dem Kamelrücken) und auf die Weide gebracht, einer macht Essen, ein anderer prüft das Gepäck und der dritte kümmert sich um die Kamele. Vor dem Sonnenuntergang werden die Kamele

wieder von der Weide geholt. Die Männer schlafen abwechselnd und gegen dreiundzwanzig Uhr wird wieder aufgeladen und aufgebrochen. Der Tagesetappe dauert jeweils eine ganze Nacht und einen halben Tag, zirka achtzehn Stunden.

2. Ältere Khalch Methode

Bei dieser Methode bricht man mitten in der Nacht auf und kurz vor Sonnenuntergang wird Feierabend gemacht. Die Reise dauert einen ganzen Tag und eine halbe Nacht. Die Tagesetappe dauert zirka sechzehn Stunden.

3. Höch Kharchin Methode

Hier wird im Morgenrot Feierabend gemacht und gegen 11 Uhr am Vormittag wird aufgeladen und die Reise fortgesetzt. Die Tagesetappe dauert ungefähr siebzehn Stunden.

4. Kharchin Methode mit Mittagspause

Gegen Mitternacht wird Feierabend gemacht und bei Sonnenaufgang wieder aufgebrochen. Am Nachmittag gibt es eine Pause und es wird bis Mitternacht weiter marschiert. Die Etappe dauert jeweils ungefähr fünfzehn Stunden.

Unabhängig von der ausgewählten Methode gibt es bei Sonnenaufgang eine Pinkelpause. Die Kamele pinkeln einmal am Morgen, worauf man auch bei einer Reise achten soll. Die Aufforderung hierzu lautet „sheer, sheer“. Ein Kamelwallach braucht zirka dreißig Minuten um sein Blase zu entleeren...

Die Kamele werden am Morgen und am Vormittag getränkt.

Wir luden auf unserer Reise nach der Höch Kharchin Methode gegen elf Uhr Vormittages auf und setzten unsere Reise fort. Wir marschierten den ganzen Tag und die halbe Nacht. Bei Morgenrot machten wir Feierabend. Die Kamele und Menschen konnten sich erholen. Früh morgens brachte man die Kamele zum Tränken und Fressen. Gegen elf Uhr fingen wir wieder an, die Kamele zu beladen und brachen auf. Der Karawanentransport war keine leichte Arbeit, wie man sich leicht denken kann. Das war eine Arbeit, die viel Geduld und Ausdauer verlangte. Bei Regen und Schnee wurden die Seile steif und hart. Die Finger wurden wund. Man wurde müde und schläfrig. Tagsüber, auf dem Kamel schlief man unwillkürlich ein.

In der Nähe der Kreisstadt "Khairkhandulaan" mussten wir ein Kamel stehen lassen, es war an "Orooch" erkrankt, es konnte die beiden Hinterbeine nicht bewegen. Durch einen Aderlass kann man dies heilen, aber keiner von uns war dazu in der Lage. Ich bat einen alten Mann aus dieser Gegend, sich um das Kamel zu kümmern. Er aber sagte: "Hier gibt es Wölfe, wenn es von Wolf gefressen wird, übernehme ich keine Verantwortung".

Wir überquerten die Ebenen Arwain Tal, Gerliin Tal sowie den Paß Höshgiin dawaa. Zum Schluss folgten wir drei Tage lang dem Fluss Tuul. In vierzehn Tagen bewältigten wir diese Reise und kamen beim Flughafen auf den Hügel Buyant Ukhaa. Da war der Flughafen, wo einige kleine Flugzeuge „angebunden“ waren (parkten).

Für diese Strecke braucht man normalerweise sechzehn Tage, doch unser Chef war etwas zügiger geritten. Über den Fluss Tuul gab es zwei Holzbrücken gebaut. Die

hießen "Yarmag"-Brücken (Yarmag ist heute ein Stadtteil von Ulaanbaatar an der neuen Flughafenstraße).

Wir ritten über die südliche Brücke und kam ganz früh auf das Gelände des Industriekombinats um unsere Tierwolle und –haare abzuliefern. Dort waren schon viele Karawanen aus der Südgobi, die wohl schon am Vorabend angekommen waren. Das Abladen der Wolle und Haare dauerte lange, und erst beim Einbruch der Dunkelheit waren wir mit der Arbeit fertig. Für die Kamele war es schwer. Sie können mit der schweren Last nicht lange stehen und versuchten, sich hinzuhocken. Die Wolle und Haare wurden auf eine großen Waage gelegt und Männer mit Eisenhaken nahmen die Ballen schnell weg. Wir hatten unsere liebe Not, rechtzeitig die Seile zu entfernen, die wir wieder brauchten. Zum Glück stimmten die Gewichtsangaben überein. Die Kamele hatten jetzt nur noch ein Fünftel der Last zu tragen und wir hatten die Hälfte unserer Arbeit hinter uns. Nun suchten wir ein Nachtlager. Wir übernachteten an einer Biegung des Flusses "Dund Gol" (Mittelfluss). Herr Dovgor ermahnte uns aufzupassen, dass kein Kamel sich losrisse und abhaute. Trotzdem war am frühen Morgen eines meiner zwanzig Kamele weg, der Nasenpflock war durchgebrochen.

Auf der Suche nach dem entlaufenen Kamel

Herr Dovgor war sehr aufgeregt und beschimpfte mich heftig: "was man nicht im Kopf hat, sieht man auch nicht" heißt es im Sprichwort. „Jetzt hast du zwei Kamele in der Kreide stehen". Der Morgentee ging mir nicht herunter. Ich ritt auf der Suche nach dem entlaufenen Kamel. Zuerst ritt ich in die Richtung, aus der wir gekommen waren. Ich ritt zum Yarmag. Andere Karawanenleute zogen zurück. Sie hatten zwei Reihen Kamele. Ich wollte alle Karawanenzüge durchsuchen und dabei die obere Brücke benutzen. Da stand ein Wächter mit einem Gewehr. Er sagte, dass ich die untere Brücke benutzen sollte. Ich musste wieder zurück. Die Karawanen waren schon fort. Ich beeilte mich und versuchte alle Karawanen durchzusuchen. Ich fragte nach dem Kamel, aber die Leute reagierten kaum auf meine Frage. „Was will denn der Junge?" fragten sie erstaunt einander. Den ganzen Tag über suchte ich. Erst bei Einbruch der Dunkelheit kehrte ich zurück, es war stockdunkel. Fast hätte ich außer dem entlaufenen Kamel auch unser Nachtlager nicht gefunden. Ab und zu kam mal ein Radfahrer und davor scheute mein Kamel, also ging ich zu Fuß. Hier und da hing am Straßenmast eine Lampe, aber das brachte nicht viel Licht. Glücklicherweise fand ich den Fluss. Von dort aus fand ich leicht zu unserem Lager. Der Chef war immer noch schlecht gelaunt. Ich trank etwas Tee und legte mich hin, um zu schlafen. Am nächsten Tag bat ich einen jungen Mann namens Janzan, mit mir das Kamel zu suchen. Er war einverstanden.

Dieses Mal ritten wir nach Osten, suchten und fragten danach. Südlich vom Kloster "Gandan" kehrten wir zurück. Wo heute das erste Wohnviertel ist, war damals ein Hof aus dünnen Kieferstangen. Darin waren Kamele anderer Karawanen angebunden. Drei junge Leute kamen heraus mit dunklen, sonnenverbrannten Gesichtern wie wir, also

ebenfalls Karawanenführer. Wir fragten nach unserem Kamel; sie behaupteten, es nicht gesehen zu haben. Ein alter Mann sonnenverbrannten, wettergegerbten Gesicht voller Falten saß am Hof. Wir beide ritten weiter, doch der Mann rief nach uns hinterher. Er sagte uns, beiden: "Wenn Ihr nach dem Kamel suchtet, solltet Ihr selber unter den Kamelen nachschauen – Fragen allein nützt wenig". Wir gingen in den Hof hinein. Mein Kamel stand angebunden, man hatte ihm einen neuen Nasenpflock verpasst und den Packsattel abgemacht. Dem alten Mann hatte ich viel zu danken. Aber wie sollte ich meinen Dank offenbaren, was sollte ich ihm geben? Das wieder gefundene Kamel konnte ich ihm nicht geben, die beiden Stiefel, die ich im Südlichen Khangai (in der Provinz Uvurkhangai) kaufte, konnte ich ihm auch nicht geben. Denn sie waren mein ganzer Stolz. Das Taschenmesser fiel mir ein, das ich immer mitnahm. Ich benutzte es beim Fleisch essen und Schnitzen der Nasenpflocke - wo immer ich es brauchen konnte. Ich gab es ihm und sagte: "Nehmen Sie es, das ist für Sie". Er freute sich sehr. Ich fragte woher er sei; „Aus Nariin Teel von Südlichen Khangai“ sagte er. Später bereute ich, nicht nach dem Namen gefragt zu haben. Wie wahr ist doch das Sprichwort: "die Besinnung eines Dummen kommt erst am Nachmittag". Als wir mit dem gefundenen Kamel zurückkam, freute sich der Chef sehr. Essen und Trinken schmeckten mir endlich wieder. Ich merkte erst jetzt, wie hungrig ich war.

Drei Tage in der Stadt

Der Chef unseres Teams ordnete folgendes ein: Ich als einziger Mann, der lesen und schreiben konnte, sollte in der Stadt bleiben. Nach dem Oktoberfesttag sollte ich die Warenbestellung machen. „Ich werde dich zu meinem Bruder Luwsanwandan bringen und dort bleibst du ein paar Tage“. Der Chef sagte: "Mein Bruder ist ein hoch gebildeter Mann, Er spricht ständig mit dem Marschall. Neulich, als der Marschall aus dem Ausland zurück kam, brachte dieser ihm ein Schachspiel mit. Wir werden ein paar Tage unsere Kamele auf eine gute Weide bringen und ausruhen lassen". Das war dringend nötig dachte ich mir, denn die Kamele hatten am schwersten zu arbeiten. Der Chef brachte mich zur Familie Lunsanwandan; er selbst war nicht zu Hause, nur seine Frau mit den Kindern. Am Abend kam Herr Luwsanwandan nach Hause, ein dicker älterer Herr mit etwas Glatze. Er fragte seine Frau, wer der dunkle Junge sei. Bruder Dovgor habe ihn gebracht, antwortete seine Frau. Herr Luwsanwandan zeigte auf einen Kasten und fragte mich:

"Weißt du, wie das heißt?"

„Ja, ich weiß“.

"Was ist das?"

"Das ist ein Holzkasten".

Er lachte ganz amüsiert und sagte, das ist ein Radio. Er hatte daran irgend etwas gemacht und der Kasten fing an zu sprechen. Ein Mann konnte darin keinen Platz finden, ich ging, sah dahinten, keiner war zu sehen. Der Kasten sprach: "Die Lage in Korea ist

sehr schwer geworden. Da ist Krieg, der außerordentliche und bevollmächtigte Botschafter J. Sambuu muss im Wald leben."

Ich wusste nicht, wo Korea lag und wer Herr Sambuu war. Wenn sogar der Kasten das wusste, musste es nicht weit von der Stadt sein, so dachte ich mir.

Zwei bis drei Tage nutzte ich, um die Stadt kennenzulernen. Im Industriekombinat arbeiteten Mongolen, Russen, Chinesen und Japaner; die Russen fragten auf Mongolisch nach Tabak und Streichhölzern. Ich konnte keine anbieten, denn ich rauchte damals nicht. Die Menschen gingen in ein Haus, ich ging mit hinein, da wurde ein Film gezeigt, ich sah gern Filme an. Da saßen nur Russen, mit nackten Beinen und mit großen Fuchsmützen und Pelzkragen. Darin stank es entsetzlich. Dies konnte ich bald nicht mehr ertragen, Ich musste hinausgehen. Nun spürte ich Hunger. In einem Laden stand ein älterer Chinese und verkaufte Teigwaren und Kuchen. Es gab große, mittlere und kleine „Yeven“. Ich kaufte mir eine ganz große runde Kuchen“Yeven“, so groß wie der Deckel eines Kochtopfs. Es gab auch das Konfekt „Sarlag“, es war sehr nahrhaft. An dem Kuchen knabberte ich etwas, und aß einige Stück von den Süßigkeiten, nun spürte ich Durst. In einem Zimmer saßen einige Leute und tranken ein dunkles Zeug aus der Tasse und stellten sie immer wieder weg. Ich nahm einen Schluck aus einer Tasse, schmeckte ganz ungewöhnlich, eher ekelig als angenehm. Ich stellte die Tasse wieder hin, der Mann schimpfte mich heftig und schlug mich beinahe. Wer sollte jetzt noch davon trinken, wo du davon getrunken hast, sagte er. Bei uns, in jener Zeit, auf dem Land wäre es nicht so dramatisch aus der Tasse von jemandem zu kosten. Ich ging schnell heraus.

Das Abenteuer auf dem Lagerplatz des Zentrallagers

Nach den Oktoberfeiertagen ging ich zum zentralen Warenlager, um die Bestellungen zu machen. Ein eleganter Herr namens Adya aus dem Kreis Ulziit war da. Er fragte, ob ich meine Nummern bekommen habe. Er sagte: "Ohne Nummern geht es nicht, du sollst morgen früh kommen und deine Nummern bekommen". Am nächsten Morgen ging ich, um die Nummern zu holen. Es standen zwei, drei Leute da. Weitere Leute kamen und sagten: "Ich habe hier bestellt", "Ich habe ihm gesagt" und alle drängelten und alle stellten sich vor mich. Wenn so weiter ginge, würde ich sicherlich der letzte in der Schlange sein, der seine Nummern bekäme. Ich hielt mich an dem Deelgürtel des Vordermannes fest, damit keiner weiter sich durchdrängeln konnte. Der Mann, der vor mir stand, war auch einer aus dem Land. Das merkte ich an seinem braunen Gesicht. Als die Tür aufgemacht wurde, hatten die Leute ihre Nummern bekommen; doch als ich fast daran war, kam Herr Adya und sagte: "Du brauchst keine Nummer zu bekommen, ich habe für dich die Nummern schon bekommen". Als ich die Warenbestellung machte, fragte er mich:

"Welche Waren willst Du?". Ich erwiderte:

"Mein Chef sagte, ich soll alles nehmen außer Hafer".

"Wer ist dein Chef?".

"Herr Dovgor aus dem Kreis Ulziit". Er hatte mir dann alles gegeben, was ich wollte.

Bald kamen unsere Leute mit ein paar Kamelen. Zuerst luden wir den Reis auf. Die Reissäcke waren so hoch gestapelt, wie ein Haus. Wir nahmen sie immer von unten weg. Plötzlich kippte der ganze Stapel um und wir rannten schnell weg zu den Kamelen. Es ging alles so schnell. Herr Jantsan lag in Blut gebadet zwischen den Reissäcken, ich lag unter den Säcken. Der Knöchel eines Fußes tat kräftig weh, aber ich konnte gehen. Herrn Jantsan brachte man nach Hause. Wir luden unsere Waren auf und kamen zum Lager. Als ich zu unserem Lager kam, war mein Fuß eiskalt und ich konnte nicht laufen, da mein Fuß stark angeschwollen war. Mit großer Mühe zogen wir den einen Stiefel aus. Unsere Leute kochte starken schwarzen Tee mit reichlich Salz und mein Fuß wurde in warmem Tee gebadet und in nassen alte geräucherte Filzmatten gepackt. Dies Prozedur wurde jeden Abend wiederholt. Ich konnte an dem verletzten Fuß keinen Stiefel anziehen. So zog ich den Überziehstiefel aus Pelz unseres Chefs an. Solche Überziehstiefel aus Pelz nennt man bei uns "Baartag". So musste ich an einem Fuß einen eleganten Filzstiefel aus Schafwolle und an anderem Fuß einen hässlichen Baartag aus Pelz tragen.

Nach ein paar Tagen konnte ich wieder gehen, aber nur humpelnd. Herr Jantsan war auch wieder gesund geworden. Ich zog meinen eigenen Stiefel an, damit ich nicht ganz so hässlich aussah, denn an beiden Füßen hatte ich nun gleiche Stiefel an. Ich schämte mich nämlich mit dem Baartag zu laufen.

Die Karawane kehrt zurück

Jedes Kamel wurde mit vier Säcken Reis mit einem Gewicht von je 70 Kilogramm beladen. Als wir an der Brücke von Yarmag kamen, entdeckte ich dort Weiden am Fluss, die für das Vorderteil von Fangstangen geeignet waren. Ich hatte den Herrn Jantsan gebeten, für mich einige zu holen, und er besorgte etwa zehn Stück. Diese Vorderteile für Fangstangen waren bei uns sehr gefragt, Weiden wachsen bei uns nicht.

Vor der Kreisstadt Khairkhandulaan ritt ich voraus, um nach dem zurückgelassenem Kamel zu fragen. Der Mann, der mein Kamel beaufsichtigen sollte, war nun im Winterlager. Ein paar Weidenstücke warf ich bei ihm draußen hin, zu Hause waren der Mann, seine Frau und einige Kinder. Ein kleiner brauner Ger und ein paar Ziegen. Eine eher ärmliche Familie. Ich gab ihnen den Rest des Konfekts Sarlag und dem abknabberten Yeven. So hatte ich bei dem Mann „gut Wetter gemacht“. Er sagte:

“Dein Kamel geht es nun schon viel besser. Es weidet mit unserem Kamel. Aber jetzt kannst du es nicht mitnehmen, du kannst es erst im Frühling abholen”.

Ich komme nach Hause

Vater und Mutter freuten sich riesig, als ich nach Hause kam. Die beiden hatten immer Münzen geworfen. Und der daraus gewonnen Weissagung zufolge sollte es mir gut gehen. Das beruhigte meine Eltern.

Ich hatte mir so schön ausgemalt, wie ich unsere Bag Familien mit genügend Lebensmitteln versorgen würde. Doch weit gefehlt. Es geschah ganz anders, als ich gedacht hatte. Die Kreisverwaltung verteilte die Waren. Die Konsumgenossenschaft, die

Stadtverwaltung, Krankenhaus und Schulinternat mussten alle vorrangig beliefert werden. Die Bag Familien kamen als letzte dran.

Ich konnte mich von der schweren Karawanenarbeit etwas ausruhen und einige Tage schlief ich aus. Es war eine harte Arbeit und ich war froh, dass es vorbei war.

Trotzdem war ich auch in den folgenden zwei Jahren an den Karawanentransporten beteiligt. Dann wurde ich Bag-Vorsitzender. Ich wurde Mitglied der MRVP (Mongolische Revolutionäre Volkspartei). Damals gab es nur eine Partei in der Mongolei. Meine Karriere ging aufwärts und Ich wurde am letzten Ende Jurist.

Quellenhinweis:

Diese Geschichte erzählte mir der 82 jährige Herr Ch. Shiirevdorj am 12. September 2016.

Фү Лэй

ЗАХИДАЛ

Хятад хэлнээс орчуулсан Р.Оргил¹

1954 оны 1-р сарын 30 ний орой

Хайрт хүү минь ээ, чи гэрээсээ яваад дөнгөж хоёр хоног өнгөрөхөд л бид сэтгэл зовнин, чамайг санаж энэхүү захиаг бичиж сууна. Чамайг уурлуулж, гомдооё гэж огт бодсонгүй шүү. Гэхдээ нэг өдөр ч бүтэн нойртой унтаж чадахгүй, орондоо нааш цааш хөрвөөсөөр байгаад өглөөний 6-7 цагийн үед өөрийн эрхгүй сэрчих юм. Яагаад ингээд байгаагаа өөрөө ч сайн мэдэхгүй юм. Яг л Кристоферийн ээж гэртээ ганцаараа үлдээд хүүгийнхээ багын дүр төрхийг төсөөлөн боддог шиг. Чиний 2-3 наснаас 6-7 нас хүртэлх амьдралын хүнд хүчир, хатуу чанга замыг туулах энэхүү зовлон бэрхшээлийг ээж аав хоёр чинь үргэлж л бодон суудаг. Энэ зүйлийг чамд хичнээн удаа хэлье гэж бодсон ч сэтгэлийн зориг маань хэзээ ч хүрдэггүй. Чиний энэ нас бол хойшоо ухарч болохгүй, зөвхөн урагшаа тэмүүлэх, магадгүй бид нар чиний өлгийтэй байх үеийг дурсаж чамайг уурлуулж гомдоож болно.

Гэхдээ хүү минь, энэхүү аавынхан сэтгэл дотор минь шингэсэн чиний багын дүр төрхийг төсөөлөөд чиний талаар байнга яриад байгааг чи ойлгож байгаа байхаа, ээж нь ч гэсэн ойлгож байгаа, учир нь бүх л амьдралын турш бидний оюун бодолд чиний дүр төрх, зан араншин, үйл хөдөлгөөн нь төсөөлөгдөж, биднийг үргэлж баярлуулж, гомдоож гутрааж явдаг. Үнэндээ, чи гэртээ ирээд 1 жил хагас сар боллоо. Энэ бол бидний хамгийн баяр баясгалантай үе мөч, энэхүү баяр баясгалантай, жаргалтай үе мөчийг хаанаас ч ирээд олохгүй, шашин шүтлэггүй ч гэсэн бурхан багшдаа үнэхээр их баярламаар. Миний баярлаж байгаа зүйл бол миний хүү нас бие гүйцээд миний сайн найз боллоо. Хүү маань миний хамгийн сайн найз боллоо. Хорвоо ертөнц дээр байгаа ямар ч зүйл миний энэхүү аз жаргалтай яаж зүйрлүүлэх юм бэ! Хэдийгээр эцэг хүү хоёр хоорондоо уулзаж учрах нь багасаж, салж явах нь ихэссэн ч гэсэн, бидний оюун санаанд чиний дүр төрх үргэлж төсөөлөгдөж бидэнд дулаан уур амьсгал бэлэглэж, ганцаардаж зовохгүй байх юм шиг.

Гэхдээ чи намайг өндөр уулын орой дээр гарчхаад өөрийн санаж байгаа, үзэж харсан зүйлээ ярьж байна, бидний одоо үетэй нийцэхгүй гэж бодож магадгүй. Хүн хөгшрөхөөрөө урдаа байгаа зүйлээ илүү хол давж харах юм, олон зүйлийг чи бодохдоо таны харж байгаа зүйл бидний үеэс ондоо гэх байх л даа. Гэхдээ цаг хугацаа өнгөрөхөөр миний ярьсан зүйл чамд ямар ч буруу зүйл биш юм байна гэж бодогдох болно. Хүү минь, би чамаас олон зүйлийг сурч авсан, харин чи надаас сурсан зүйл бага байх гэж сэтгэл зовниж байна. Ялангуяа ойрын 3 жилдээ бодогдох

¹ МУИС, ШУС, ХУС-ын Гадаад хэлшинжлэлийн докторант

болсон, хүн болж төрсөн тэр үеэс л надад чи амьдралын гоё сайхныг мэдрүүлж, тэсвэр тэвчээр хатуужилтай болгож сургасан. Чамайг явсны дараа 2 дэх өдөр ээж нь уйлсан. Нүд нь улайж хавдаад хоёр өдөр болж байна. Гэхдээ үүнийг баяр, гунигийн нулимс гэж хэлэх байх л даа. Бид нар чамайг санаа зовчих болов уу гээд хэлэхгүй байж болох л байсан. Гэхдээ хүн гэдэг чинь сэтгэлийн амьтан учраас, хэзээд ч нулимс гаргасан энэ бол ичгүүртэй зүйл огтхон бишээ. Харин ч ээжийн чинь гаргаж байгаа энэхүү нүдний нулимс нь үүрд мөнхийн энэрэнгүй сэтгэл, ариун нандин хайрын дусал юм шүү.